

Мова поезії і картина світу

Терміном *поезія* в сучасному його розумінні звичайно позначають віршову, а не всю словесно-художню творчість, що властиво давнім поетикам, починаючи з часів античності. Останнє значення наявне, зокрема, в означенні *поетична* стосовно мови художньої літератури, уживаному й тепер як синонім до слова *художня*. У цій статті ставимо за мету розглянути характерні особливості мови поезії як вербального мистецтва специфічної, віршової форми, поділяючи думку про належність такої форми до «універсальних явищ людської культури» [15: 80]. Притаманна мові поетична функція виступає домінантою й виявляє себе найвиразніше саме в мовній тканині різноманітних творів, що породжені уявою поета.

Будь-яке дослідження поезії не може залишати поза увагою вербальної її форми, а розгляд поетичної (не тільки у вузькому, а й ширшому значенні) мови неминує висувати питання про її зв'язок із мовою природною як основним засобом спілкування. Висвітлюючи своєрідність мови в теоретичному аспекті, К. Бюлер поряд із репрезентатив-

ною мовною функцією ставить функції експресії та апеляції, визначаючи їх як незалежні змінні. При цьому підкреслюються особливості кожного функціонального різновиду в їх зіставленні й наголошується відмінність структурних законів мовної репрезентації, мовної апеляції, мовної експресії [1: 37–38]. Дослідник торкається й питання про мовний твір, зокрема про мовний твір мистецтва, мовна інтерпретація якого, на його думку, завжди орієнтована на оформлення й часто на унікальне, гранично точне оформлення та словесне вираження [1: 55]. Виділення в тексті праці, на яку робимо посилання, слів *оформлення* та *унікальне* вказує на принципову важливість мовної форми для розуміння феномену поезії.

Про поетичну мову як спеціальний об'єкт наукового дослідження у вітчизняній філології на ґрунті усвідомлення мистецтва поезії не лише як однієї з форм духовної діяльності людини, але і як засобу духовно-практичного пізнання світу можна говорити від часу появи фундаментальних праць із теорії словесності О. Потебні. На особливу увагу заслуговує потєбнянська ідея символічності поетичного слова. Ґрунтуючись на понятті внутрішньої форми слова, та ідея трактує художнє слово як двопланове, таке, що, з одного боку, співвідноситься з лексичною системою мови й матеріально збігається з її елементами, а з другого, поетичною формою, внутрішнім змістом і художнім смислом спрямовується на символічну структуру конкретного твору. Адже в поезії слово, як і мова в цілому, стає для мислення матерією, що «перероблюється ним в ідеї», а також «стимулює і породжує нові ідеї» [3: 365]. Відповідно поетична ідея, на думку О. Потебні [10], є своєрідним словесно-структурним елементом, який можна пізнати, «розшифрувати» лише при аналізі твору внаслідок глибокого проникнення в його мовну форму.

Вивчаючи мову поезії, важливо зважати на продуктивний, а не репродуктивний характер поетичної творчості. Якщо для мови характерним є відбиття дійсності, зв'язок із зовнішньою реальністю, то мова поезії, насамперед лірики, репрезентує ідеальну модель дійсності у свідомості поета, відсуваючи реальну дійсність на задній план. На це вказують, зокрема, філософи, що роздумують над сутністю поезії: «Поезія є вириванням за рамки конвенції світу як “сущого”. Це завжди спроба вловити щось принципово несхоплюване ні у слові, ні у чомусь іншому»; «Поезія нагадує ілюзію чи сон у порівнянні з реальною й крикливою дійсністю, у котрій ми ніби живемо»; «Поезія стоїть перед нами не як засіб, яким хтось хоче щось сказати. Вона самодостатня. А тому вона повністю є словом!» [2: 218, 347, 386]. Однак поетичність не є суто ілюзорною, невловимою, оскільки матеріалізується в мовній формі, появу якої зумовлює.

Слово, яке лінгвісти вважають основною значущою одиницею мови і яким іноді, як це видно і з наведеної вище цитати, позначають саму поезію, є формою людського буття. «Людство живе в слові, — зазначає В. Кожин, — так само активно й реально, як і в світі речей» [6: 322]. Література, у тому числі поезія, художньо трансформує саме цю форму буття людства — слово. У поетичному творі воно виступає і матеріалом, і предметом, що й становить методологічну засаду сучасних лінгвопоетичних досліджень, спрямованих на пізнання своєрідності словесного вираження художнього світу творчої особистості.

Оскільки поетична мова матеріально в основному збігається з мовою загального вжитку, «непоетичною», постає питання про співвідношення в поезії власне **мовного і творчо-поетичного**. Статті, присвячені цій темі, Ю. Лазебник дав промовисту назву: «Поет у мові та мова в поеті» [7]. Автор виділяє в поетичному тексті два суб'єкти — мову та поета, що й бере за основу подальшого аналізу мовної репрезентації кожного з названих суб'єктів. Щодо першого (мови), то дослідник висуває думку про *автореалізацію* в поезії мови як картини світу, а мову (мовлення) поета він кваліфікує як породження егоцентризму поетичної свідомості [7: 64]. Якщо для мови, уживаної поетом, надто важливою є епістемічна функція і вона з пізнавального погляду є мовою явищ, то для поетової мови базовою стає функція евристична, і відповідно вона (мова поета) є мовою сутностей, здатною моделювати значення ірреального, уявного. Будучи виявом людського фактора у мові чи не найбільшою мірою, мова поета стає його рупором, виразником творчого здобутку: «Мовні засоби, що реалізуються тут, не надаються мовою-“світом”, але вербуються суб'єктом згідно зі своєю концептуально-мовною здатністю. В основі мовленнєвої компетенції поета лежить його тезаурус — відображений та упорядкований у свідомості лексикон, у принципах структуризації якого зафіксована ієрархія смислів та цінностей, яка є релевантною для поета» [7: 65–66]. Отже, мова поезії не є звичайним набором мовних засобів, передусім лексико-фразеологічних, і слід її кваліфікувати як якісно нове лінгвальне явище.

У віршовій мові вживане поетом слово трансформується, набуває естетичних якостей і стає конструктивним елементом художнього змісту. При цьому поетичне слово має лише «слабкий ореол зв'язаності з денотативним позамовним простором» [11: 34] і характеризується наявністю егоцентричних ознак, на яких і ґрунтується його естетична значущість. Відходячи від стереотипу, митець одухотворяє матеріальне слово практичної мови новою ідеєю і тим самим естетично перетворює його. Слововживання у мові поезії є по суті словоперетворенням, формуванням і виявом поетичної семантики. «Намагаючись подолати опір матерії мови, — відзначає Л. Ставицька, — поет ніби фіксує на папері

цей двобій із словом, творить нові естетичні цінності, які в апперцептивному полі читацького сприйняття будять нові слова, нові вербальні тлумачення, ті поетичні мікросвіти, що впливаються в духовне єство людини» [13: 16]. У монографії, присвяченій вивченню естетичних властивостей слова в українській поезії 10–30-х рр. XX ст., дослідниця виділила три основні лінгвопоетичні параметри слова у віршовому тексті: безпосереднє зосередження поезії на слові, семантичне ускладнення та естетична актуалізація лексичної одиниці, подолання звичайного смислу слова як засіб формування й вираження поетичної ідеї. Поетичне слово, будучи пов'язаним із матеріально-чуттєвою дійсністю, здатне «відкривати у цій дійсності невідомі мові смислові цінності», а також моделювати «семантику можливих світів, що зрештою адекватні онтологічній сутності поезії як іншій, самоцінній реальності» [13: 18]. Саме таке розуміння сутності мови поезії та художнього слова як базового її компонента дозволяє з'ясувати особливості зв'язку поетичної творчості з картиною світу.

Дослідник поезії не може не зважати на втілений у її словесній формі образ світу, авторську інтерпретацію світу — реального й уявного. Для пізнання своєрідності поетичної мовної картини світу важливо з'ясувати її місце серед інших картин світу з визначенням типових ознак кожної. Розрізняють концептуальну і мовну картини світу з віднесенням до першої сукупності знань про світ, до другої — означування основних елементів концептуальної картини світу та експлікації її засобами мови [12]. Рівні мовної картини світу розглядає у спеціальній статті Л. Лисиченко [8]. Загальне поняття картини світу ґрунтується на розумінні численних індивідуальних цілісних картин, що засвідчують результати пізнавальної та мовотворчої діяльності людини. До цілісних картин світу, до яких відносять міфологічну, релігійну, філософську, фізичну тощо, належить і поетична картина суб'єктивних світів. Відбиваючи традиції художнього пізнання дійсності й сучасні творчі пошуки в поезії, поетична мовна картина світу акумулює естетичні цінності й наочно демонструє розвиток мови в естетичному напрямі [5]. Для неї характерне наповнення символами, особливо національними, трансформованими народними образами, авторськими актуалізаціями й естетичними оцінками, уведеними в контекст культури. У формуванні поетичної картини світу важливу роль відіграють соціальні параметри функціонування поезії та характер читацького її сприйняття.

Мова поезії не є звичайним складником мовної картини світу, остання становить лише тло картини поетичної, формованої не просто засобами мови, а естетичними знаками. Однак мовна картина світу як ядро культури певною мірою присутня і в поетичному тексті. Поетична сфера діяльності людини (словесно-художня творчість і сприйняття

мистецтва слова) перетинається з міфологією, філософією, іншими картинами світу, у тому числі дитячою. Структурна семантика поетичного слова подібна до семантики слова взагалі, у якому О. Потебня розрізняв два типи значень — найближче, «народне», і подальше, «особисте», «відмінне якістю і кількістю елементів» [9: 9]. Індивідуальна картина світу становить єдність «особистого» і «народного», що можна віднести також до поетичної картини світу, де перевагу має «особисте».

Віршова мова образно моделює світ, адже взагалі «світ мистецтва складається з відносно малих і простих знаків великого світу» [10: 125]. Тому увага дослідників поетичного слова зосереджується на виявленні та аналізі структурних елементів поданої у творі (ширше — у поезії в цілому) образної моделі світу [4: 358–368; 5; 13; 14]. При наявності деяких узагальнених образів, здебільшого символічного наповнення, мова поезії має індивідуальний характер і становить науково-пізнавальний інтерес передусім на рівні ідіостилю. Сказане підтверджують і назви нарисів С. Єрмоленко про українських поетів: «Неокраєне крило Шевченкового слова», «Мінливе й вічне слово поезії Максима Рильського», «Біль слова Євгена Маланюка», «Вогнистий, спраглий “добридень!” Івана Драча» та ін. [4]. Водночас створений поетичною мовою віршовий текст слід розглядати як мовно-естетичний знак національної культури.

У поезії (її творенні та сприйманні) і відповідно поетичній картині світу можна визначити вісь психологічної та духовної орієнтації [16]. Якщо психологічна орієнтація має загалом спонтанний характер і може належати до підсвідомого та вродженого, то орієнтація духовна передбачає свідому творчу активність, що вимагає від людини напруги й зусиль. Естетичне прочитання належного до поезії віршового тексту, розкодування його символічної мови є так само актом творчості, як і написання віршів.

Література

1. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. — М., 1993.
2. Возняк Т. Тексти та переклади. — Х., 1998.
3. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. — М., 1985.
4. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). — К., 1999.
5. Калашник В. Образно-смысловая єдність як засіб і знак у поетичній мовній картині світу (див. у цьому збірнику).
6. Кожин В. Литература и слово (методологические заметки) // Поэтика и стилистика русской литературы: Памяти акад. В. В. Виноградова. — Л., 1971. — С. 320–328.

7. Лазебник Ю. С. Поет у мові та мова в поеті // Мовознавство. — 1992. — № 1. — С. 63–69.
8. Лисиченко Л. А. Мовна картина світу та її рівні // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. — Т. 6. — Х., 1998. — С. 129–144.
9. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Ч. 1, 2. — Харьков, 1888.
10. Потебня О. О. Эстетика і поетика слова: Зб. — К., 1985.
11. Ревзина О. Г. От стихотворной речи к поэтическому идиолекту // Очерки истории языка русской поэзии XX в.: Поэтический язык и идиостиль. — М., 1990.
12. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. — М., 1988.
13. Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії 10–30-х рр. XX ст. — К., 2000.
14. Шевченко М. В. Семантичний та текстотворчий потенціал лінгвокультурем в українському поетичному мовленні: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2002.
15. Якобсон Р. Работы по поэтике. — М., 1987.
16. Ярмусь Р. Духовність українського народу. — Вінніпег, 1983.